

The Role and Conditions of the Effect of Non-Payment of a Check on Contract Dissolution with Emphasis on Judicial Practice

Sahar Karimi¹ | Amir Mohammad Noori²

1. Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: karimi_sahar@khu.ac.ir
2. Corresponding Author, Master's in Private Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: amir.m.noori.sbu@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 12 October 2024

Revised: 13 December 2024

Accepted: 1 January 2025

Available online 4 January 2025

Keywords:

Check, Right of Rescission, Resolatory Condition, Contract Dissolution, Transfer of Check.

ABSTRACT

Although a check constitutes a means of payment, its mere issuance does not, in itself, discharge the debtor's obligation to pay. Awareness of this gap and the necessity of preventing potential loss have led contracting parties to adopt protective measures in the form of stipulating either an option of rescission or a resolatory condition in their contracts. Through such stipulations, the voluntary or automatic dissolution of the contract is made contingent upon the non-payment of the check on the due date. Despite the apparently simple nature of these conditions, several underlying ambiguities significantly affect the continuation or dissolution of the contract. Using a descriptive-analytical method, this research clarifies ambiguities related to the status of check substitution and transfer, the date and time of presenting the check to the bank, and the effect of various reasons for check return on the fulfillment of the condition precedent and, consequently, the maturation of the suspensive condition and the possibility of contract dissolution, through an analysis of judicial practice. In the case of check substitution or transfer, the survival and extension of the mentioned condition must be acknowledged. Furthermore, establishing the occurrence of the check being dishonored is contingent upon its realization on the date written on the check and the conclusion of that day, provided that the impediment to payment arises from the drawer's neglect or fault-such as insufficient funds or failure to register the check in the Sayyad system-and stems from the drawer's will.

Cite this article: Karimi, S.; Noori, A. M. (2025). The Role and Conditions of the Effect of Non-Payment of a Check on Contract Dissolution with Emphasis on Judicial Practice. *Civil Jurisprudence Doctrines*, 17(32), 375-412. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6431.2002>

© The Author(s).

Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

In commercial transactions, cheques are conventionally used as the most common instrument for payment of contractual consideration. From a legal perspective, however, their issuance does not, by itself, extinguish the payment obligation or release the debtor from liability; it merely creates a commitment to perform the debt at a future date. This temporal gap between issuance and collection exposes the obligee to the risk of non-payment—a risk stemming not from an explicit breach of contract but from the cheque's inherent inability to guarantee immediate performance. To address this, contracting parties, especially obligees, rely on the principle of party autonomy and the possibility of inserting conditional terms to devise mechanisms such as a stipulated right of termination or a resolutive condition contingent upon the cheque's dishonor on the due date. These terms, in case of non-payment, enable the dissolution of the contract—whether voluntary or automatic—and subsequent restitution of exchanged considerations. However, practical experience indicates that applying these terms is not without ambiguity and complexity, and a correct judgment regarding the continuity or termination of the contract cannot be made without their precise analysis.

This research aims to elucidate the role and conditions under which the dishonor of a cheque affects contract dissolution. The central question is: Under what circumstances and subject to what substantive and formal conditions can the dishonor of a cheque lead to the activation of a termination right or a resolutive condition, thereby causing voluntary or automatic dissolution of the contract? Furthermore, how can the role of judicial practice in interpreting and applying these terms be assessed?

Method

This research employs a descriptive-analytical method, focusing on documentary analysis and the review of judicial practice. The research data consist of relevant laws—particularly the general rules of contracts and regulations governing cheques—as well as court rulings, which are analyzed qualitatively to extract dominant interpretative patterns regarding cheque dishonor and its effects on contracts.

Findings

In explaining the role and conditions for the effect of cheque dishonor on contract dissolution, it first becomes clear that a stipulated right of termination and a resolutive condition are, by nature, conditional terms whose activation depends on the occurrence of a suspensive condition—namely, the dishonor of the cheque on its specified date. Consequently, the right of termination or automatic dissolution does not arise initially but comes into existence only after this conditional event is established. This

analysis necessitates examining several practical scenarios concerning cheques.

One of the most important scenarios is the status of the contract in case of cheque substitution. The dominant analysis in judicial practice holds that replacing a cheque does not, in itself, constitute a novation of obligation under Article 293 of the Iranian Civil Code, because the debtor's primary obligation is the payment of money, and the cheque is merely an instrument for fulfilling this obligation. Changing the due date or amount on the cheque does not create a new obligation as long as the core duty to pay remains. Therefore, a termination right or resolutory condition stipulated in the underlying contract, as an accessory to the principal contract, extends to substituted cheques. Even if the substitution were considered a novation, these terms cannot be deemed extinguished, as their scope pertains to the underlying contract, not merely the payment obligation. Thus, if a cheque is replaced before the condition is met, the dishonor of the new cheque on its due date can also perfect the condition and lead to contract dissolution.

Another fundamental scenario is the transfer of the cheque to a third party. The notion that such transfer automatically waives the termination right or nullifies the resolutory condition is incompatible with the rationale for including such terms. Their primary purpose is to prevent loss to the obligee resulting from the non-payment of contractual consideration. In case of non-payment, the endorsee can seek payment from previous endorsers, and the original obligee may remain liable. Therefore, the realization of the suspensive condition—the dishonor of the cheque on the due date—can trigger the termination right or resolutory condition, regardless of which party presented the cheque to the bank. Only if the transfer occurs after the due date and with the obligee's knowledge of the accrued right of termination, can it be considered indicative of an implied waiver, the determination of which requires a case-by-case assessment of circumstances.

Contract dissolution is also contingent upon compliance with formal and temporal requirements for presenting the cheque to the bank. The date specified on the cheque is the primary criterion for establishing dishonor, and the holder is obligated to present it on that date. Presentation before maturity lacks legal effect, and delayed presentation, except in cases of justified excuse or an explicit contractual grace period, may result in the loss of the right to invoke the conditional term. Regarding timing, dishonor must be established by the end of the specified day. In cases involving multiple cheques, the effect of each cheque's dishonor on perfecting the condition depends on the explicit or implicit intent of the parties. In the absence of explicit stipulation, considering the purpose of the term and the apparent meaning of the words, the dishonor of any single cheque may be deemed potentially sufficient, unless a collective intent requiring the dishonor of all cheques is established. The return of the

cheque and obtaining a non-payment certificate is generally the means of establishing dishonor, especially when the impediment stems from the issuer's will or fault, such as insufficient funds or failure to register the cheque in the Sayad system.

Finally, distinguishing between causes attributable to the issuer's fault and those beyond their control reveals that the conditional term is perfected only when the dishonor is attributable to the issuer's conduct or negligence. In contrast, where non-payment results from external factors, such as an account freeze by judicial order or bank closure, a restrictive interpretation of dissolution terms that preserves the contract is more consistent with the principle of the binding force of contracts.

Conclusion

The findings of the research demonstrate that contract dissolution based on cheque dishonor is not a purely formal or mechanical process but requires establishing a set of substantive and formal conditions. The proposed rule of the study is that cheque dishonor can serve as the basis for the voluntary or automatic dissolution of a contract only if it is fully realized on the specified due date and is attributable to the conduct or negligence of the issuer. This approach, while protecting the obligee from unjustified loss, prevents conditional terms from becoming instruments for abuse or sources of arbitrary contractual instability. It can serve as a coherent foundation for establishing unified judicial precedent.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and to writing the initial draft and subsequent versions.

Data Availability Statement

No data are available.

Acknowledgements

The authors wish to thank the anonymous reviewers for their comments in evaluating the article.

Ethical Considerations

The authors confirm that all principles of research ethics were observed in the process of conducting the research and writing the article, and that they have avoided any form of data fabrication, result distortion, plagiarism, or other instances of research misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from governmental, commercial, or non-profit funding agencies.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no financial or non-financial conflicts of interest in writing and publishing this article, and that no person or entity influenced the research design, data collection, analysis of results, or the decision to publish.

Declaration on the Use of AI Tools in the Writing Process

During the writing and drafting of this article, given the time of its composition, no artificial intelligence tools were used, and the text was prepared entirely by the authors. Only in the final preparation stage for submission was ChatGPT used for final proofreading of language and style, and Perplexity was used exclusively for final validation of references. All content was subsequently reviewed by the authors, who bear full responsibility for the final text of the manuscript.

نقش و شرایط تأثیر عدم وصول چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی

سحر کریمی^۱ | امیر محمد نوری^۲

۱. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: karimi_sahar@khu.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: amir.m.noori.sbu@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

چک به رغم آن که وسیله‌ای برای پرداخت است، اما به صرف صدور موجب برائت ذمه متعهد پرداخت نخواهد شد. توجه به این خلأ و لزوم رفع زبانی احتمالی، طرفین را وادار به اتخاذ تدابیری در قالب اشتراط شرط حق فسخ یا شرط فاسخ در قرارداد نموده است که امکان انحلال ارادی یا قهری عقد را به نحو معلق با معلق علیه عدم وصول چک در تاریخ مقرر فراهم می‌سازد. در ورای ظاهر ساده این شروط ابهاماتی چند نهفته است که روشن ساختن آن تأثیر بسزایی بر حیات یا زوال عقد خواهد داشت. در پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی، ابهامات مرتبط با وضعیت جایگزینی و انتقال چک، تاریخ و زمان مراجعه به بانک و تأثیر مصادیق برگشت چک بر تحقق معلق علیه و به تبع آن تکامل شرط معلق و امکان انحلال عقد، ضمن تحلیل رویه قضایی روشن گردید. در فرض جایگزینی یا انتقال چک باید قائل به بقا و تسری شرط مذکور بود. همچنین احراز وقوع عدم وصول چک منوط به تحقق آن در تاریخ مندرج در برگ چک و اتمام آن روز است، مشروط بر آن که مانع پرداخت به واسطه غفلت و کوتاهی ناشی از اراده صادرکننده از جمله عدم تکمیل موجودی یا ثبت چک در سامانه صیاد ایجاد شده باشد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

کلیدواژه‌ها:

چک، حق فسخ، شرط فاسخ، انحلال قرارداد، انتقال چک.

استناد: کریمی سحر؛ نوری، امیر محمد. (۱۴۰۴). نقش و شرایط تأثیر عدم وصول چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی. آموزه‌های فقه مدنی، ۱۷(۳۲)، ۳۷۵-۴۱۲. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6431.2002>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

نظام معاملاتی معاوضی از دیرباز متکی بر پرداخت نقدی به وسیله پول بوده که توجه به مخاطرات چنین معاملاتی از قبیل سختی در تحویل عوض مورد قرارداد و امکان سرقت، نقش و کاربرد اسناد تجاری به خصوص چک را با توجه مزایای آن‌ها در جهت سهولت امر پرداخت، در این معاملات پررنگ نموده است. بنابراین بی‌جهت نیست بر اساس آمارهای منتشر شده توسط بانک مرکزی حجم صدور و استفاده از چک‌های کاغذی در تراکنش‌های بانکی و مبادلات اقتصادی قریب به ۳۵۰ میلیون فقره چک کاغذی به ارزش ۳۵۰۰ هزار میلیارد تومان در طول سال در جریان بوده که از مجموع نقدینگی کشور بیشتر است (مرادی و نوری، ۱۴۰۱، ص ۸). بنابراین، این امر از اهمیت و وسعت کاربرد چک در معاملات اشخاص حکایت دارد. کاربردی که چک به عنوان یکی از ابزار و شیوه‌های پرداخت عوض قراردادی به صورت غیرنقدی و به نحوی در قالب تعهد به پرداخت آتی و مؤجل ایفای نقش می‌نماید، نقشی که با فلسفه اولیه تشکیل آن در تعارض بود.

با این حال، به رغم فواید استفاده از چک به عنوان ابزاری مناسب برای پرداخت عوض قراردادی، روی دیگر سکه که حاکی از نقصان چک و حتی سایر اسناد تجاری بوده، ماهیت صدور این اسناد و تأثیر آن بر سقوط تعهدات منشأ است. در این خصوص این گونه می‌توان بیان داشت که با وجود اختلافات موجود در این زمینه (عالی پناه و احمدی مجدآبادی، ۱۳۹۹، ص ۵۱-۶۰؛ عبدی پور فرد، ۱۳۹۶، ص ۳۲-۶۲)، روشن است که سبب براءت ذمه متعهد پرداخت با صدور سند تجاری مانند پرداخت نقدی با پول فراهم نمی‌شود امری که در بین نویسندگان حقوقی و رویه قضایی پذیرفته شده است، چنانچه همین امر در دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۳۰۶۰۰۶۱۳ صادره از شعبه ۶۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران در تاریخ ۱۳۹۳/۰۵/۲۲ نیز مورد تأیید قرار گرفته است. بلکه تنها زمینه و وسیله‌ای برای پرداخت در موعد مقرر فراهم شده که احتمال و امکان عدم وصول وجه سند را نیز به همراه دارد. احتمالی که طرفین قرارداد و به ویژه طرفی که مالی را در قبال عوضی مشخص با دریافت چک محتمل الوصول به دیگری

واگذار کرده، در معرض ضرر و زیانی بزرگ قرار می‌دهد.

با توجه به چنین مشکلاتی، طرفین قرارداد به خصوص متعهدله به تکاپوی ایجاد رهیافتی برای جلوگیری از بروز ضرری احتمالی افتادند و در این راستا متعاملین متکی بر اصل آزادی درج شروط در ضمن عقد با تراضی یکدیگر تدبیری را با محوریت شروط ضمن عقد اندیشیدند و سعی خود را در حفظ تعادل اقتصادی عوضین، منفعت شخصی و پیش‌گیری از زیانی محتمل به کار بستند. تدبیری که در قامت شرط ضمن عقد امکان انحلال قرارداد گاه ارادی، گاه قهری و استرداد عوضین را در صورت عدم وصول وجه چک فراهم می‌سازد. امکانی که به نحو قطعی و ابتدایی وجود نداشته بلکه مقید و معلق بر امری دیگر است که در صورت حصول آن امکان انحلال قطعی می‌گردد. امری که با عدم وصول چک به عنوان ثمن قرارداد در هم تنیده شده و به عنوان معلق علیه شرط مذکور قرار گرفته است. اما در ورای این شروط قراردادی و گذر از ظاهر ساده آن‌ها، نکات و مسائلی بس مهم و قابل توجه نهفته است که بدون بررسی و تحلیل آن اتخاذ تصمیم در خصوص انحلال و زوال حیات اعتباری قرارداد امکان‌پذیر نیست. مسائلی که توجه به آن انجام این پژوهش را لازم می‌نمود تا با تحلیلی علمی و متکی بر رویه قضایی موجود در محاکم، پرده از برخی ابهامات برداشته و طرفین و قضات را در اتخاذ تصمیمی شایسته و اصلح یاری نمود. برای رسیدن به هدف مذکور، پژوهش حاضر با دیدی دقیق و جزئی بدون وجود چنین پیشینه‌ای در موضوع، متکی و مستند به کتب و مقالات مربوطه در مبحث نخست به بررسی نقش چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی پرداخته و در مبحث دوم، شرایط تأثیر چک در این امر مورد مطالعه قرار گرفته است.

۱. نقش عدم وصول چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی

بر اساس آن چه گفته شد، شایسته است نقش عدم وصول چک در انحلال احتمالی قرارداد مورد بررسی واقع شود. هرچند این نقش غالباً در چک‌های عادی که دارنده تضمینی جز اعتبار صادرکننده ندارد، صدق می‌کند نه چک‌های تضمین شده که به نوعی در حکم پرداخت است؛ چراکه آن‌ها مانند پول تلقی شده و درجه مسلم بودن وصول مبلغ آن به اندازه پول است (توکلی، ۱۴۰۲، ص ۱۰۴).

۱-۱. نقش عدم وصول چک در انحلال قرارداد مبتنی بر شروط قراردادی

تمسک به شروط قراردادی که زمینه انحلال قرارداد و استرداد عوضین را فراهم می‌آورند، مستمسکی است برای متعهدله پرداخت که ریسک ناشی از نقصان استفاده از چک را به حداقل رسانده تا خود را از زیان‌های احتمالی در امان نگه دارد. این شروط قراردادی به نحو معمول در دو قالب شرط حق فسخ (الف) و شرط فاسخ (ب) اشتراط می‌یابد که بند حاضر به آن پرداخته است.

۱-۱-۱. انحلال قرارداد مبتنی بر شرط حق فسخ معلق بر عدم وصول چک

یکی از راه‌های پیشگیری از زیان ناشی از عدم وصول وجه چک به عنوان عوض قرارداد، پیش‌بینی امکان انحلال ارادی عقد در قالب شرط حق فسخ است. منظور از شرط حق فسخ توافقی است تبعی که با توجه به آن، یک یا هر دو طرف یا ثالثی، توانایی و اختیار پایان دادن به حیات اعتباری عقد را دارند (کریمی؛ کریمی، ۱۴۰۱، ص ۱۹۵). شاکله این قالب بدین نحو است که طرفین عقد شرط حق فسخی را در قرارداد به نحو تعلیقی درج می‌نمایند که معلق علیه آن عدم وصول وجه چک در موعد مقرر است. به عبارت دیگر، با اندراج این شرط، حق فسخی ابتدایی برای مشروط‌له به وجود نمی‌آید، بلکه این حق پس از عدم وصول وجه چک در تاریخ مقرر تحقق یافته و حیات اعتباری عقد و انحلال آن را در دستان مشروط‌له قرار می‌دهد. در نتیجه اعمال این حق و زوال عقد، عوضین مسترد گردیده که این امر به نحوی متعهدله چک را از زیانی احتمالی مصون می‌دارد. در نگاهی تحلیلی و ماهیتی نسبت به این شرط اختلافاتی عمیقی ظاهر می‌گردد (نوری، ۱۴۰۱، ص ۴۳-۶۳) که در برخی دیدگاه‌ها این شرط ماهیتی جز خیار تخلف از شرط فعل نخواهد داشت (کاتوزیان، ۱۳۹۷، ص ۱۳۹) و در نگاه دیگر این شرط از مصادیق خیار شرط معلق خواهد بود (محقق داماد، ۱۳۹۸، ص ۳۷۷). اما آنچه که از ادله مطروح و تحلیل آن بر می‌آید این است که شرط حق فسخ ماهیتاً خیار شرط معلق است که از احکام مربوط به این شرط هم تبعیت می‌نماید و پس از تحقق معلق علیه تکامل یافته و حق فسخ عقد را در اختیار مشروط‌له قرار می‌دهد (کریمی، ۱۴۰۲، ص ۱۱۱). چراکه اگر آن را خیار تخلف از شرط در نظر گرفته، لاجرم باید ابتدا حکم به الزام داد و چه این که از اساس ماهیت

این شرط با شرط خیار مطابقت می‌کند، چراکه حق فسخ مستقیمی است که توسط طرفین در قرارداد درج شده است.

۲-۱-۱. انحلال قرارداد مبتنی بر شرط فاسخ معلق بر عدم وصول چک

شرط دیگری که ممکن است طرفین در قرارداد خود بگنجانند شرط فاسخ است، به این معنا که انحلال عقد، معلق به شرط خارجی شده و در صورت تحقق آن شرط، عقد خود به خود از بین خواهد رفت (کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص ۱۱۷). چنانچه معمول است که طرفین اشتراط نمایند در صورتی که در موعد مقرر چک به هر علت اعم از کسر موجودی، نقص امضا یا غیره وصول نگردد، عقد منفسخ است. این شرط تعلیقی در صورت تحقق معلق علیه بدون آن که نیازی به ابراز اراده دیگری از سوی طرفین باشد موجب انحلال قهری عقد می‌شود که با توجه مسئله مورد بحث، «عدم وصول چک در موعد مقرر» به عنوان معلق علیه تعیین شده و در صورت وقوع آن، عقد زائل می‌گردد. زوالی که در نتیجه آن عوضین قرارداد بایستی به مالک پیش از عقد مسترد گردد.

بر این اساس در هر دو شرط فاسخ و حق فسخ که معلق علیه آن‌ها، عدم وصول چک در تاریخ مندرج است، انحلال قرارداد خواه ارادی با برقراری حق فسخ و خواه به صورت قهری ممکن می‌گردد. انحلالی که مقصود طرفین به خصوص دارنده چک بوده تا با این شیوه در پی لزوم استرداد عوضین بتواند حداقل به عوض خویش دست یابد.

مسئله دیگری که در شیوه اشتراط طرفین در تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ لازم به توجه است، چگونگی صدق اراده طرفین بر عدم وصول چک‌های موضوع قرارداد می‌باشد. به عبارت دیگر، چنانچه عوض عقد طی چند فقره چک تسلیم گردد، باید دید وضعیت عدم وصول یکی از چک‌ها و تأثیر آن بر تحقق شروط مذکور چگونه است. در این راستا، چنانچه اراده طرفین صراحت در امر داشته و ایشان بر مبنای تراضی خویش عدم کارسازی هر یک از چک‌ها و یا کلیه چک‌ها را به عنوان معلق علیه شروط فوق مقرر کرده باشند، حکم مسئله به روشنی قابل استنباط است. اما ابهام اصلی در فرضی است که شرط اشتراط یافته صراحت نداشته و چنین به

رشته تقریر در آمده باشد که چنانچه چک‌های مندرج در موعد مقرر وصول نگردد، عقد منفسخ شده یا اینطور مقرر گردد که در صورت عدم وصول چک موضوع قرارداد در سر رسید، مشروطه حق فسخ دارد؛ در این موارد باید دید جهت تکامل شرط حق فسخ یا فاسخ آیا صرف عدم پرداخت یکی از چک‌ها کافی است یا عدم وصول جمع آن‌ها متعلق قصد متعاملین می‌باشد.

در رفع این ابهام، از یک جهت می‌توان مسئله را چنین روشن ساخت که مقصود و غایت واقعی اراده ضمنی طرفین از برقراری شرط حق فسخ یا فاسخ در وصول کل عوض قرارداد کشف می‌شود که با عدم پرداخت حتی یک چک نقض گشته و ضمانت اجرای مطلوب مقرر قابل اعمال خواهد بود. همچنین ابهام مذکور از بعد اصولی الفاظ نیز قابل بحث است؛ در عبارت نخست باید دید که عبارت «چک‌ها» از مصادیق عام مجموعی است یا عام استغراقی، تا بتوان با لحاظ نوع عام مذکور حکم مسئله را صادر نمود. در اینجا می‌توان بر مبنای نظر پذیرفته شده با اتکا بر کثرت استعمال و غلبه کاربرد، اصل را بر استغراقی بودن عام دانست (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۰، ص ۲۴۰-۲۴۱) تا بر محمل آن حکم را بر تک تک افراد عام جاری نمود و هریک از افراد را به طور مستقل تحت شمول حکم قرار داد. در عبارت دوم که لفظ چک در حالت اطلاق قرار داشته نیز می‌توان هریک از چک‌ها را به تنهایی مصداقی محقق از چک دانست تا در صورت عدم وصول یک فقره، وقوع معلق علیه محرز و امکان انحلال عقد فراهم گردد. هرچند با توجه به اصل لزوم قراردادهای و استثنایی بودن امکان فسخ آن، می‌توان به نحو دیگری نیز استدلال نموده و بیان داشت که تنها در صورت عدم کارسازی تمامی چک‌ها معلق علیه محقق و شروط فوق تکامل می‌یابد (شعبه ۳۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۴۰۳/۰۷/۰۷، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰۰۹۹۰۹۶۱۸). در نهایت شایسته است با توجه به عدم امکان وضع قاعده‌ای قابل اتکا جهت اتخاذ تصمیمی قاطع، موضوع را در هر مورد و به نحو مصداقی مورد بررسی قرار داد تا بتوان حکم اصلح را صادر نمود.

۲-۱. نقش عدم وصول چک در انحلال قرارداد در فرض جایگزینی یا انتقال

چک

مسئله مهم دیگری که در راستای مطالب پیشین بایستی بدان پرداخت، بررسی وضعیت اثرگذاری شرط حق فسخ یا فاسخ معلق بر عدم وصول چک در انحلال قرارداد در فرض جایگزینی یا انتقال چک می‌باشد. از این رو باید دید در صورت تعویض یا انتقال چک وضعیت بقا و یا زوال شروط مذکور و امکان انحلال قرارداد چگونه خواهد بود.

۱-۲-۱. امکان سنجی جایگزینی چک موضوع قرارداد و تأثیر آن بر شرط ضمن

عقد

در تحلیل این بحث چنین می‌توان تشریح نمود که چنانچه جهت پرداخت عوض یک قرارداد، چک یا چک‌هایی تقدیم متعهدله گردد و جهت وصول آن و پرهیز از زیان احتمالی که بدان پرداخت شد با اتکا به شروط حق فسخ یا فاسخ، ضمانت اجرای قراردادی تدبیر گردد، ممکن است بعد از گذشت مدتی در مفاد، نحوه و مدت اجرای تعهدات با توافق طرفین تغییراتی صورت گیرد که در تطبیق با بحث حاضر این تغییر ممکن است در قالب جایگزینی یا تعویض چک مندرج در قرارداد با چک جدیدی صورت پذیرد. تعویضی که امکان دارد ناظر بر تغییر تاریخ سررسید حال به تاریخی پیش یا پس از تاریخ چک پیشین بوده و یا ممکن است این تغییر در نحوه اجرای تعهد با تغییر مبلغ مندرج در چک مذکور در عقد باشد. روشن است که چنانچه طرفین ضمن عقد اصلی یا توافقی دیگر در خصوص فراگیری شرط حق فسخ یا فاسخ بر چک‌های جدید تراضی نموده باشند، با اطمینان خاطر بیشتری می‌توان حکم مسئله را صادر نمود در حالی که اگر اراده صریحی از ایشان سر نزنند، استخراج حکم نیازمند تدقیق بیشتری در موضوع است. به همین جهت اثر این تعویض چک بایستی در دو حالت تعویض پیش از ارائه به بانک و تحقق معلق علیه (عدم وصول چک) و پس از آن بر سقوط شروط مذکور مورد کنکاش و مطالعه قرارگیرد تا دیدگاه اصلح اتخاذ گردد.

از یک دیدگاه، جایگزینی چک‌های مقید در یک قرارداد با چکی دیگر از

مصادیق تبدیل تعهد بوده که با توجه به اصول و قواعد حاکم بر تبدیل تعهد که بارقه‌ای از آن در ماده ۲۹۳ قانون مدنی تبلور یافته، باید گفت که در فرض تبدیل تعهد، به تبع سقوط تعهد پیشین، تضمینات و توابع آن نیز ساقط می‌گردد. بنابراین در فرض تعویض چک با توجه به آن که شرط حق فسخ و یا فاسخ معلق بر عدم وصول چک‌های مقید در قرارداد می‌باشد، تنها عدم وصول همین چک‌ها به شماره‌های مشخص موجب تحقق حق فسخ یا شرط فاسخ می‌شود و چنانچه این چک‌ها تعویض گردد و توافقی بر شمولیت شرط مذکور بر چک‌های جدید نشود، در صورت عدم وصول آن‌ها، معلق علیه محقق نگردیده و امکان انحلال فراهم نمی‌باشد. برخی از آرای قضایی نیز با تکیه بر چنین استدلالی، عبارت «...با عنایت به تحقق عقد فی مابین طرفین این که ادعای فسخ بر صحت عقد اطلاق دارد و قید پرداخت وجوه چک‌های مندرج در قرارداد اشاره به همان چک‌های مقید در متن می‌باشد و تعویض چک‌ها بیانگر تبدیل تعهد می‌باشد و چک تبدیل شده از اطلاق فسخ در قرارداد برخوردار نمی‌گردد. چون تعهد سابق را به لاحق تسری داده و از موضوع قرارداد بر ادعای فسخ خارج می‌گردد...» دیده می‌شود (شعبه ۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۴/۰۵/۱۷: دادنامه قطعی شماره ۹۰۰۳۲۱/۹۰۹۹۸۲۶۷۰۹۱۰). دادنامه قطعی صادره از شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۱۳۲۰/۱۳۹۲ در تاریخ ۱۳۹۴/۰۳/۱۰ نیز همین دیدگاه را تأیید کرده است.

در مقام سؤال باید گفت که در فرض پذیرش تعویض و انتقال چک در قالب تبدیل تعهد نیز آیا نمی‌توان قائل به تسری شرط حق فسخ یا فاسخ به تعهد و وضعیت جدید بود؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان بیان داشت که حق فسخ و سایر شرایطی که در ضمن تعهد سابق قرار داده شده با سقوط تعهد از بین نمی‌رود؛ زیرا حق فسخ و شرایط در ضمن قراردادی درج می‌شوند که منشأ تعهد است و نه ضمن خود تعهد و در نتیجه سقوط تعهد به خودی خود نمی‌تواند موجب شود قراردادی که منشأ آن بوده از بین رفته و اذاین‌رو فروع و ضمایم قرارداد نیز از بین نمی‌رود. به همین جهت، نویسندگان قانون مدنی ایران، فقط سقوط تضمینات تعهد سابق را در ماده ۲۹۳ این قانون ذکر کرده‌اند (شهیدی، ۱۳۹۷، ص ۱۵۷). بنابراین حتی اگر

تعویض چک تبدیل تعهد محسوب گردد نیز نمی‌توان مانع از ابقا و تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ شد؛ چراکه این شروط از توابع عقد اصلی هستند نه تعهد به پرداخت و ضمانت اجرای عدم پرداخت عوض قرارداد تبعاً شامل چک‌های جدید نیز می‌شود. در تقویت نظر اخیر می‌توان بیان داشت که همان‌طور که حق فسخ و اختیارات قانونی از استثنائات اصل لزوم به شمار می‌روند، اسقاط حق مزبور نیز استثنایی بر استثنا است، با وجود این، هرگاه ایجاد حق فسخ نزد دادگاه قطعی و محقق بوده، اسقاط یا سقوط قبل از اجرای آن باید مسلم گردد تا حق مزبور را بی‌اثر نماید

با این حال به نظر می‌رسد که برخلاف آنچه در دیدگاه نخستین بیان شد، از اساس تعویض چک را نمی‌توان به عنوان مصداقی از مصادیق از تبدیل تعهد دانست چراکه مصادیق تبدیل تعهد مشخص بوده و معمولاً از طریق تغییر موضوع تعهد، تغییر متعهد یا متعهدله و تغییر سبب یا منبع تعهد صورت می‌گیرد، درحالی‌که تغییر زمان پرداخت یا موعد اجرای تعهد، آن را به تعهد جدیدی تبدیل نمی‌کند (کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص ۳۱۷) چراکه تعهد متعهد اولاً و در ذات خود پرداخت پول می‌باشد و چک تنها وسیله‌ای برای پرداخت است و وسیله نقشی در اصل تعهد نداشته تا تغییر آن سببی برای تحقق تبدیل تعهد تلقی گردد. بنابراین، افزودن و یا کاستن از تعهد موجود را نمی‌توان تبدیل تعهد به معنای حقیقی دانست و تعویض چک در فرض تغییر در تاریخ و مبلغ مندرج در آن از مصادیق تبدیل تعهد به حساب نمی‌آید؛ چراکه تغییر در سررسید به منزله تغییر در اجل بوده و موجب تغییر تاریخ مذکور به اجلی زودتر یا دیرتر می‌گردد که در نتیجه آن تعهدی ساقط و یا ایجاد نمی‌گردد. همچنین، در فرض تعویض چک با تغییر در مبلغ که سقوط تعهدی در پی ندارد نیز همین امر صادق است. با تکیه بر همین استدلال است که طی حکمی صادره شده از سوی شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، چنین تحلیل شده است که تعویض چک از موارد تبدیل تعهد نمی‌باشد، چراکه تبدیل تعهد ناظر به مواردی می‌باشد که تعهد جدیدی جایگزین تعهد اول گردد، در حالی اقدام به تعویض چک خروج موضوعی از بحث تبدیل تعهد دارد و از این رو تضمینات سابق

به چک‌های جدید نیز تسری می‌یابد (شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۴/۰۸/۲۰، دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۱۸۰۰۹۰۴ و شعبه ۶۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۴۰۱/۰۲/۱۸، دادنامه شماره ۱۴۰۱۶۸۳۹۰۰۰۱۶۵۹۵۵۳). تنها موردی که شاید بتوان تعویض چک را در قالب تبدیل تعهد طرح و بررسی نمود ناظر به فرضی است که صادرکننده چک جدید شخص ثالثی باشد. در این فرض ممکن است به اشتباه ماده ۴۰۸ قانون مدنی را مورد توجه قرارداد و فرض تحقق ضمان (انتقال دین) و سقوط تعهد مدیون را موجهی برای سقوط شرط حق فسخ یا فاسخ دانست. اما به واقع این استدلال از استحکام لازم برخوردار نمی‌باشد؛ چراکه با اتکا به همین قانون به‌طور مشخص می‌توان از مواد ۶۹۶، ۷۰۱، ۷۳۲ و ۷۳۳ برداشت نمود که در صورت تحقق ضمان یا حواله حق فسخ مندرج در قرارداد اصلی ساقط نمی‌گردد و همچنان قابل اعمال است. ضمن آن‌که جایگزینی چک متعهد با ثالث مصونیت متعهدله را زیان مذکور فراهم نمی‌سازد تا علت غایی اشتراط شروط مذکور را نیز منتفی دانست. به‌علاوه، مطابق نمونه شرط‌های مذکور آنچه که در شرط حق فسخ یا فاسخ به نحو معلق اشتراط می‌یابد، تعلیق تکامل حق فسخ یا انفساخ عقد بر عدم وصول چک موضوع پرداخت عوض قرارداد است و در راه تحقق معلق علیه آنچه به‌عنوان یک قید مهم است، صرف وقوع آن است بدون توجه به آن‌که پرداخت عوض به‌موجب چک‌های دیگری صورت گیرد. بی‌شک اراده ضمنی هم بر این امر متکی است که چنانچه چک‌های تعویضی جدید پرداخت نگردد، ضمانت اجرای قراردادی پابرجا و ضامن حقوق ایشان باشد که مبنای شروط مذکور نیز تأکیدی بر این اراده و دیدگاه می‌باشد. به همین جهت است در بعضی از آرای محاکم نیز چنین دیدگاهی اتخاذ شده و در فرض تعویض چک حتی پس از تحقق حق فسخ، این حق ساقط نشده و به چک‌های جدید تسری می‌یابد (شعبه ۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۴/۱۰/۲۹، دادنامه قطعی شماره ۹۱۰۹۹۸۲۹۸۸۱۰۰۵۱۰ و شعبه ۱۳ دادگاه تجدیدنظر استان اصفهان، ۱۴۰۰/۱۰/۱۱، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۰۰۹۳۹۰۰۱۱۲۸۵۴۹۶).

بنابراین، آنچه طرح گردید می‌تواند به‌عنوان یک قاعده در فرض جایگزینی چک

و عدم تأثیر آن بر زوال شرط حق فسخ یا فاسخ، حاکم باشد. با این حال بایستی وضعیت اثرگذاری چک پیش و یا پس از تاریخ سررسید و ارائه به بانک نیز بررسی گردد. روشن است قاعده مذکور پیش از آن که چک به بانک ارائه و گواهی عدم پرداخت صادر و به تبع آن حق فسخ یا انفساخ عقد محقق گردد، جاری است و در این صورت است که تعویض چک تأثیری بر زوال حق فسخ و امکان انفساخ قرارداد ندارد و این شرط شامل چک‌های تعویضی جدید نیز شده و در صورت عدم پرداخت در تاریخ سررسید امکان انحلال ارادی یا قهری عقد ایجاد می‌گردد. با این حال، پس از آن که چک در تاریخ مقرر به بانک ارائه و با کسری موجودی مواجه شود و گواهی عدم پرداخت صادر گردد وضعیت به گونه دیگری است؛ چراکه این گونه برداشت می‌شود در فرض شرط حق فسخ پس از وقوع معلق علیه و تحقق حق فسخ قرارداد برای مشروطه، او اختیار اعمال و یا انصراف از این شرط را دارد که اعمال حق فسخ و یا اسقاط آن با توجه به مواد ۲۴۵ و ۴۴۹ قانون مدنی ممکن است به لفظ یا فعل باشد. در اینجا تعویض چک پس از تحقق شرط حق فسخ و آگاهی مشروطه با آن و عدم توافق بر تسری شرط حق فسخ به چک‌های جدید، به نظر می‌رسد با ملاک مندرج در ماده ۴۵۰ قانون مدنی به منزله انصراف از حق فسخ و اسقاط آن می‌باشد؛ زیرا او بایستی یا این حق را اعمال نماید یا از آن بگذرد که تعویض چک و اعطای مهلتی دیگر در صورت آگاهی به حق فسخ خود می‌تواند بر اسقاط حق فسخ دلالت نماید. ضمن آن که چنانچه در وجود حق فسخی تردید شود، با استناد به لزوم و تمامیت آثار لزوم و از جمله غیرقابل فسخ بودن عقد، باید وجود حق فسخ را برای یکی از طرفین منتفی دانست (شهیدی، ۱۳۹۶، ص ۲۸۳).

در فرض شرط فاسخ نیز پس از آن که معلق علیه به وقوع پیوست و این شرط تکامل یافت بدون آن که نیاز به ابراز اراده دیگری از سوی متعاملین باشد، قرارداد به خودی خود منحل و انفساخ می‌یابد. در رابطه با تأثیر انصراف از شرط فاسخ و امکان احیای عقد نظرات متفاوتی در بین حقوق دانان و آرای قضایی به چشم می‌آید (کریمی؛ جواهر کلام؛ زرنگ، ۱۴۰۳، ص ۱۲۰-۱۳۰). با این حال باید گفت که با توجه به این که شرط فاسخ دارای مشروطه و برای نفع وی در قرارداد درج شده است، در

صورت انصراف وی از اعمال آن، موجب انفساخ و زوال کلی حیات اعتباری قرارداد نخواهد شد و به عبارت دیگر انفساخ عقد نباید دست مایه طرف مقابل برای سوءاستفاده قرار گیرد. از این رو در برخی از نظریات مشورتی آمده که با توجه به این که مشروط له، ذی نفع شرط بوده و متعهد نمی تواند از عهدشکنی خود و عدم اجرای تعهدات قراردادی منتفع گردد و از آنجا که التزام متعهد به تعهدات خود از شروط بنایی و مورد قصد طرفین است، بنابراین در فرض سؤال فقط ذی نفع می تواند با تحقق موضوع شرط به انحلال قرارداد استناد نماید (اداره کل حقوقی قوه قضائیه، ۱۴۰۱/۰۸/۰۴، نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۱/۵۵). بنابراین شایسته آن است سرنوشت نهایی عقد را در صورت تحقق شرایط شرط فاسخ در دست مشروط له به عنوان ذی نفع اصلی شرط فاسخ سپرد. بر این بنیاد بایستی قائل به آن بود که تعویض چک پس از صدور گواهی عدم پرداخت موجبی است برای تجدید و احیای قرارداد انفساخ یافته که متکی است بر توافق طرفین و به همین جهت حتی اگر انصراف یک جانبه از شرط فاسخ پذیرفته نشود، در فرض اخیر تراضی دو اراده است که احیای عقد را در پی دارد. حال پس از تجدید عقد بر مبنای انصراف صورت گرفته، می توان قائل به آن بود که عدم وصول چک های جدید دیگر موجبی برای انفساخ عقد نخواهد بود.

۲-۲-۱. امکان سنجی انتقال چک موضوع قرارداد و تأثیر آن بر شرط ضمن عقد

ابهام دیگری که در بررسی موضوع این تحقیق بایستی رفع گردد وضعیت انحلال قرارداد و شرط حق فسخ یا فاسخ در صورت انتقال چک توسط دارنده یا همان مشروط له به شخص ثالث می باشد. به طور معمول پس از آن که متعهد عوض قرارداد را به متعهد له طی یک یا چند فقره چک پرداخت نمود، در فرضی که مشتری ثمن معامله را به فروشنده به وسیله چک تقدیم کرد، طرف قرارداد خود اقدام به ارائه چک به بانک و وصول آن می کند. اما در فرضی دیگر، ممکن است دارنده بلا فصل (مثلاً فروشنده) پس از دریافت چک و پیش و حتی بعد از تاریخ سر رسید آن را به شخص ثالثی منتقل نماید که امروزه در خصوص چک های صیادی این انتقال مطابق تبصره ۱ ماده ۲۱ قانون صدور چک به موجب ثبت در سامانه صیاد صورت می گیرد. به

همین جهت لازم می‌نمود این فرض نیز مورد بررسی قرار گیرد تا وضعیت انحلال قرارداد بیش از پیش روشن گردد که به مانند مباحث پیشین دو دیدگاه اصلی در این زمینه قابلیت طرح دارد.

بر اساس دیدگاه نخست، از آنجا که نام متعهدله به عنوان دارنده در برگه چک نگاشته می‌شود، می‌توان از اراده ضمنی طرفین چنین برداشت کرد که تحقق شرط تعلیقی حق فسخ یا فاسخ اشتراط یافته در قرارداد مقید به ارائه چک و درخواست وصول آن توسط طرف اصلی قرارداد (مشروط‌له) به عنوان دارنده می‌باشد و همین امر است که ضمانت اجرای فسخ یا انفساخ عقد با توجه به مبنای اندراج چنین شرطی را تثبیت می‌نماید. چراکه از حیث مبنایی بیان شد علت اشتراط چنین شرطی پرهیز از بروز زیانی احتمالی برای مشروط‌له می‌باشد که در فرض انتقال چک غالباً عوضی دریافت می‌گردد که به نحوی ممکن است زیان احتمالی را مرتفع سازد و مبنای شرط حق فسخ یا فاسخ را برطرف نماید. ضمن آن که این انتقال به منزله انصراف و اسقاط حق و نفع معلق حاصل از فسخ یا انفساخ قرارداد بوده که با توجه به اصل لزوم عقود و استثنایی بودن امکان انحلال قرارداد، در صورت انتقال دیگر دستاویزی برای انحلال ارادی یا قهری وجود نخواهد داشت. به همین جهت است در آرای قضایی چنین استدلالی می‌شود که صرف انتقال چک توسط فروشنده به دیگری خود دلالت بر صحت و تثبیت قرارداد می‌باشد؛ چراکه انتقال چک به مثابه پذیرش آن است که فروشنده با انتقال چک به دیگری ماهیتاً حق فسخ خود را زایل کرده است (شعبه ۲۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۴/۱۰/۲۱، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۰۱۰۵۰۰۶۸۲). همچنین آن که ممکن است مانند فرض جایگزینی چنین استدلال شود که انتقال چک را نیز باید در قالب تبدیل تعهد تصور کرد تا در نتیجه آن تضمینات و توابع تعهد سابق از جمله شروط حق فسخ و انفساخ ساقط می‌گردد.

در مقابل این گونه تبیین می‌گردد که آنچه در راه تکامل حق فسخ معلق و انفساخ تعلیقی عقد به عنوان یک امر معلق موضوعیت دارد، تحقق معلق علیه مذکور در شرط یا همان عدم وصول چک در تاریخ مقرر می‌باشد و در عمل تفاوتی ندارد که

چک توسط چه شخصی به بانک ارائه و گواهی مربوطه اخذ گردد. به عبارت دیگر، آنچه مهم است وصول وجه موضوع چک در سررسید است و از این حیث تفاوتی بین دارنده وجود ندارد. به ویژه آن که هدف غایی از درج شروطی این چنینی جلوگیری از ورود خسارت به مشروط له می باشد که در فرض عدم پرداخت چک حتی در صورت انتقال آن به ثالث، می توان بیان داشت این ضرر از بین نرفته چراکه این انتقال در نتیجه پرداخت و یا ایفای تعهدی دیگری به سود ثالث است که دارنده می تواند به انتقال دهنده نیز به عنوان ظهرنویس مراجعه و نسبت به مطالبه کل وجه موضوع سند از وی اقدام نماید.

در نتیجه، به رغم انتقال چک، متعهدله اصلی قرارداد از ضرر و زیان ناشی از عدم وصول چک در امان نخواهد ماند تا این انتقال را سبب سقوط حق فسخ یا انفساخ احتمالی قرارداد دانست. ضمن این که آگاهی و اراده طرفین بر انصراف و اسقاط حق و نفع معلق مذکور بی تأثیر نیست؛ بدین شرح که در فرض شرط حق فسخ هنگام انتقال آن هم پیش از سررسید مشروط له اراده و آگاهی ضمنی بر اسقاط این حق ندارد بلکه محتمل است در نزد خود به ثبات حق فسخ در صورت انتقال هم نظر داشته باشد، تا بتواند در صورت عدم پرداخت مبلغ چک اهرم فشار لازم را داشته باشد. تنها شاید این اراده ضمنی حاکم بر اسقاط حق فسخ در فرض انتقال پس از موعد مقرر و برگشت چک متصور باشد که در صورت آگاهی مشروط له از این اسقاط در صورت انتقال چک به ثالث می توان قائل به سقوط حق فسخ قرارداد بود.

در فرض شرط فاسخ نیز می توان چنین اشعار داشت که اگرچه پیدایش شرط منوط به اراده طرفین و در اختیار آنان بوده، اما در ادامه حیات، سرنوشت شرط در اختیار مشروط له است. بنابراین، هرگاه مشروط له بخواهد می تواند از شرط اعراض یا عدول نماید (کریمی؛ جواهرکلام و زرنگ، ۱۴۰۳، ص ۱۴۴) که انتقال چک پیش از سررسید بر مبنای آنچه از اراده ضمنی و بنایی طرفین مستفاد می شود، دال بر انصراف مشروط له نبوده و مانعی برای تحقق انفساخ عقد نیست (اداره کل حقوقی قوه قضائیه، ۱۴۰۰/۰۱/۰۷، نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۰/۱۹۴۱). همچنین چنانچه انتقال پس از سررسید و تحقق معلق علیه صورت پذیرد، به دلالت ماده ۴۵۰ قانون مدنی

می‌تواند حاکی از اراده ضمنی مشروطه مبنی بر التزام به معامله باشد. در خصوص این که انتقال چک در قالب تبدیل تعهد مطرح تا به تبع آن تضمینات و ضمایم تعهد سابق با تغییر متعهدله ساقط گردد، این گونه می‌توان تبیین کرد که جدای از آن که بحث حاضر مذاقه در تعیین مصادیق تبدیل تعهد و یا انتقال طلب و تطبیق آن با فرض انتقال چک نیست، اما در فرض انتقال طلب، دین با همان وضعیت جابه‌جایی شود و در صورت وجود خيار فسخی در آن، پس از انتقال نیز ناپایدار است و به سبب انحلال عقدی که ریشه و مبنای آن بوده است از بین می‌رود (کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص ۲۵۵). در حالی که در رابطه با وضعیت امکان انحلال تعهد پایه در تبدیل تعهد، اگر تعهد پیشین قابل ابطال یا فسخ باشد، تبدیل تعهد انجام شده نیز مصون نمانده، مشروط بر این که تراضی مدیون بدون آگاهی از حق خویش باشد، و در غیر این صورت ممکن است رضای به انتقال یا تبدیل به تعهد جدید، نوعی انصراف ضمنی از حق ابطال یا خيار فسخ تلقی گردد (کاتوزیان، ۱۴۰۰، ص ۳۰۹).

به عبارت دیگر، در جمع‌بندی باید گفت که مانند مسئله حواله و مفاد حکم ماده ۷۳۳ قانونی مدنی در صورتی که نسبت به تعهد اصلی، در اینجا پرداخت عوض قرارداد در قالب چک، تزلزلی به واسطه خیارات و یا سایر شروط قراردادی وجود داشته باشد، چنانچه طلب ناشی از عوض که در قالب یک برگه چک سندیت و ظهور یافته، پیش از تاریخ سررسید به دیگری انتقال یابد و این انتقال در قالب انتقال طلب و یا تبدیل تعهد تفسیر گردد، موجب سقوط حق فسخ یا شرط فاسخ مذکور در قرارداد اصلی نمی‌شود و فرقی هم نیست این انتقال با رعایت قانون صدور چک به نحو تجاری صورت گیرد یا با توجه به عدم ثبت ابتدایی چک به نام متعهدله بنابر نظری که چنین چکی را سند مدنی دانسته، مطابق قواعد حقوق مدنی منتقل شود. همین حکم را می‌توان در فرض انتقال اعم از مدنی و تجاری در زمان سررسید و پیش از اخذ گواهی عدم پرداخت با رعایت مهلت مقرر جهت مراجعه به بانک مجری دانست. اما انتقال بعد از سررسید و اخذ گواهی عدم پرداخت ممکن است به منزله انصراف و اسقاط حق باشد که به واقع در هر مصداق بایستی جداگانه

اوضاع و احوال حاکم بر آن اتخاذ تصمیم کرد. در آخر لازم به ذکر است که چنانچه انتقال تجاری چک صیادی به علت تقصیر متعهدله دارنده چک در عدم ثبت انتقال در سامانه صیاد به طور صحیح انجام نگیرد و منتقل الیه مطابق بخشنامه شماره ۰۱/۱۱۷۵۳۳ مورخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۱ با اعلامیه ای مبنی بر عدم ثبت چک در سامانه صیاد مواجه شود، به نظر می رسد نمی توان شرط حق فسخ یا انفساخ را مستندی برای انحلال قرار داد.

۲. شرایط تأثیر چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی

آنچه در این باب سعی در تبیین و تحلیل آن است بررسی شرایط اثرگذاری عدم وصول چک بر انحلال قرارداد می باشد. چراکه مطابق آنچه ذکر شد، تحقق انحلال عقد متکی بر شرط حق فسخ و فاسخ معلق بر عدم وصول چک در تاریخ مندرج می باشد که احراز وقوع این معلق علیه در گرو روشن ساختن ابهاماتی مهم است. ابهاماتی که البته در رویه قضایی و آرای محاکم نیز به چشم می آید اما با این حال از نگاهی تحلیلی مغفول مانده و بررسی دقیق تری را می طلبد. از این رو شایسته است شرایط تأثیر چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی مورد مطالعه واقع شود و بدین جهت مبحث حاضر به بررسی این شرایط از قبیل لزوم مراجعه به بانک (بند نخست) و لزوم برگشت چک و اخذ گواهی عدم پرداخت (بند دوم) اختصاص یافته است.

۲-۱. لزوم مراجعه به بانک

مطابق قانون صدور چک امروزه بانک به عنوان تنها محال علیه چک شناخته می شود. به همین جهت یکی از تعهدات و الزامات دارنده مراجعه به بانک در موعد مقرر جهت کارسازی و وصول چک بوده است. توضیح دیگر آن که به رغم حال بودن چک در قانون تجارت با توجه به مواد ۳۱۱ و ۳۱۳، در عمل و عرف رواج یافته صدور چک معمولاً به صورت مدت دار انجام می گیرد. اختلاف نیز از همین تاریخ مؤخر نشئت می گیرد، چراکه مراجعه به بانک در تاریخ مندرج در چک (مانند ۱۴۰۳/۰۶/۰۱) بایستی جهت احراز معلق علیه شرط حق فسخ یا فاسخ انجام پذیرد. در پس همین موعد مقرر نکاتی چند قابل اهمیت نهفته است که در بند پیش رو ذیل عنوان تاریخ

و زمان مراجعه به بانک مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱-۱. تاریخ مراجعه به بانک

در رابطه با تاریخ مراجعه به بانک، باید دید آیا تنها تاریخ مندرج در برگه چک ملاک عمل بوده و یا عدم وصول چک در تاریخی قبل یا بعد از تاریخ معین شده نیز امکان انحلال قرارداد را فراهم می‌سازد. در نگاهی تحلیلی می‌توان دو دیدگاه را طرح کرد؛ بر اساس دیدگاه نخست، از آنجاکه در شرط مذکور در قرارداد به صورت دقیق تصریح به زمان مراجعه به بانک و مهلت اعمال حق فسخ نشده و بنابراین که تاریخ مقرر در چک مبدأ زمانی ارائه چک به بانک می‌باشد، پیش از این تاریخ دارنده حق مراجعه به بانک را ندارد، بلکه از آن تاریخ به بعد است که چنین حقی را دارا می‌باشد. البته که خود بانک‌ها نیز پیش از تاریخ مندرج در برگ چک، چک را نمی‌پذیرند و تنها در تاریخ مقرر یا پس از آن اقدام به کارسازی چک می‌نمایند. در رابطه با مراجعه پس از تاریخ سررسید نیز در عرف و عمل هم معمولاً کم و بیش ممکن است افراد یک تا چند روز کوتاه بعد از تاریخ سررسید به بانک مراجعه نمایند. بنابراین چنانچه دارنده در تاریخی معمول و کوتاه بعد از تاریخ مقرر در برگه چک به بانک مراجعه کند و با برگشت چک مواجه شود و گواهی عدم پرداخت را دریافت دارد، با توجه به این که مهم آن است که معلق علیه (عدم وصول چک) به وقوع پیوندد که این امر هم رخ داده، شرط فاسخ یا حق فسخ مشروطه تکامل می‌یابد که بر پایه آن عقد منفسخ شده یا حق فسخ ایجاد می‌گردد.

در مقابل دیدگاه دیگری که رویه قضایی نیز به آن گرایش دارد، متعاملین کاملاً اراده خود را در خصوص تاریخ مراجعه به بانک ابراز داشته و بر سر آن توافق نموده‌اند که این تاریخ همان روز مذکور در برگه چک است. هنگامی که در برگه چک سررسید آن قید شده باشد، مشروطه یا همان دارنده چک جهت استفاده از ضمانت اجرای عدم وصول مقید به آن زمان و ملزم به رجوع به بانک در همان تاریخ است. به عبارت دیگر عدم قید زمان جداگانه‌ای برای مراجعه به بانک و اعمال حق فسخ در واقع توافق ضمنی طرفین برای تمامی این امور بر همان تاریخ مذکور در برگ چک است و زمان حصول حق فسخ همان روز مقرر در چک می‌باشد. بنابراین هنگامی که بر

فرض چنین شرط شود که در صورت عدم وصول چک در موعد مقرر فروشنده حق فسخ قرارداد را دارد، این موعد مقرر هم بایع را جهت مراجعه به بانک و امکان اخذ گواهی عدم پرداخت و تحقق حق فسخ به تبع وقوع معلق علیه مقید می نماید و هم مشتری را ملزم به تأدیه وجه می کند (صادقی: لاهوت، ۱۳۹۴، ص ۷). بنابراین چنانچه فروشنده در تاریخی غیر از تاریخ مقرر در چک به بانک مراجعه و با کسری موجودی مواجه شود و گواهی عدم پرداخت را اخذ نماید، دیگر نمی تواند به آن شرط قراردادی اتکا نماید و قرارداد را فسخ نماید. مگر آن که ضمن قرارداد جهت وصول چک مهلتی مازاد مقرر شده باشد، مانند آن که ممکن است این گونه اشترای شود که چنانچه چک در موعد مقرر و یا ظرف مدت ۱۰ روز وصول نگردد مشروط له حق فسخ خواهد داشت یا آن که دازنده به سبب وجود تعذری قابل استناد در موعد مندرجه توانایی مراجعه به بانک را نداشته و پس از رفع عذر در مهلتی متعارف جهت وصول چک را به بانک محال علیه ارائه دهد.

دیدگاه اخیر در برخی از آرای قضایی نیز دیده می شود که در آن ها استدلال شده است که چنانچه وجه چک موصوف در زمان مقرر در بانک تأدیه شده بوده ولی خواهان جهت وصول آن مراجعه ای ننماید، شرط قید شده در قرارداد با عدم مراجعه خواهان به بانک در موعد مقرر منتفی گردیده و دیگر قابل استناد از جانب خواهان نمی باشد (شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور، ۱۳۹۳/۰۵/۲۰، دادنامه نهایی شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۰۷۸۰۰۲۵۱). همچنین در دادنامه ای دیگر ذکر شده ارائه چک پس از مدتی طولانی از تاریخ مقرر در برگه چک متن قرارداد مؤید انصراف از خیار مقرر در متن قرارداد می باشد (شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۶/۰۳/۲۳، دادنامه قطعی شماره ۹۶۰۹۹۷۰۲۲۳۵۰۰۴۱۷). بر این اساس، جهت تحقق شرط حق فسخ بایستی چک موضوع قرارداد در موعد و روز مقرر جهت کارسازی به بانک ارائه گردد و اگر چک در زمانی پس از این تاریخ به بانک ارائه گردید و با کسری موجودی و گواهی عدم پرداخت مواجه شود، بازه زمانی مقرر برای تحقق معلق علیه که احراز وقوع آن تنها مقید به همین زمان است رعایت نشده و موجب انتفای شرط تعلیقی و معلق علیه می شود. همین دیدگاه در دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۲۷۱۰۱۰۵۵ مورخ

۱۳۹۴/۰۳/۱۸ صادره از شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران مورد تأیید واقع شده است. ضمن این‌که از این تأخیر نیز در فرض شرط حق فسخ انصراف عملی و ضمنی از حق معلق فسخ برداشت می‌شود. با این حال، چنانچه تاریخ تعیین شده مصادف با تعطیل رسمی و یا اجباری باشد با وحدت ملاک از ماده ۲۴۴ قانون تجارت، موعد مقرر جهت مراجعه به بانک روز بعد از تعطیلی خواهد بود.

۲-۱-۲. زمان مراجعه به بانک در تاریخ مقرر

پس از بررسی ملاک احراز وقوع معلق علیه شرط حق فسخ یا فاسخ یعنی لزوم مراجعه به بانک در تاریخ مندرج در برگ چک، شایسته است در رابطه با نقش زمان و ساعت مراجعه به بانک و برگشت چک در امکان انحلال عقد نیز مطالعه شود. سؤال اینجاست که اگر دازنده چک، اوایل ساعت اداری به بانک مراجعه و بعد از عدم موجودی گواهی عدم پرداخت را اخذ نموده باشد، آیا می‌توان بدین گواهی اتکا نموده و حق فسخ و شرط فاسخ را محقق دانست؛ چراکه تا پایان ساعت اداری توانایی تکمیل حساب و وجه چک محتمل می‌باشد و حتی این امر نیز محتمل است که صادرکننده بتواند وجه چک را بعد از ساعت اداری نیز به نحو دیگر مانند انتقال برخط یا به‌صورت نقدی تقدیم و تسلیم دارنده نماید. در این زمینه نیز دو دیدگاه وجود دارد.

در دیدگاه نخست، با توجه به تعریف قانونی و مواد قانون تجارت، چک به محض ارائه به بانک باید کارسازی شود. به عبارت دیگر، اگر موعدی برای پرداخت وجه چک در برگه چک مشخص شده باشد، دارنده می‌تواند در هر زمانی در آن تاریخ به بانک مراجعه کند و اگر دارنده چک در هر ساعتی از فعالیت بانک به آن مراجعه کند و با کسری موجودی مواجه شود، گواهی عدم پرداخت صادر می‌شود. در این صورت، اگر قرارداد شرط کند که عدم وصول چک در موعد مقرر موجب ایجاد حق فسخ برای فروشنده است، معلق علیه تحقق یافته و حق فسخ یا شرط فاسخ محقق می‌شود. بدین ترتیب، صدور گواهی عدم پرداخت در اوایل ساعت اداری مانع تحقق حق فسخ یا شرط فاسخ نیست و مشروط له می‌تواند قرارداد را فسخ کند یا بدون اراده‌اش، قرارداد منفسخ گردد. در تقویت این استدلال می‌توان گفت که

طرفین، به ویژه مشتری، هنگام گنجاندن این شرط در قرارداد، تبعات و آثار آن را باید پیش بینی کنند. صادرکننده که چکی به دارنده می دهد و چنین شرطی را می پذیرد، می داند که دارنده در هر زمان که خواست، بعد از موعد مقرر می تواند به بانک مراجعه کند. بنابراین، مشتری باید تمام تلاش خود را برای تأمین موجودی کافی در روز مقرر به کار گیرد تا با عدم وصول چک و ضمانت اجرای مربوطه مواجه نشود. در صورت عدم موجودی، دارنده چک تقصیری ندارد و می تواند چک را برگشت بزند و قرارداد را فسخ کند یا به انفساخ آن استناد نماید.

دیدگاه دیگری که به نظر می رسد هم سو با رویه قضایی باشد، این است که اگر طرفین روز مشخصی را برای مراجعه به بانک تعیین کرده اند، این روز شامل ۲۴ ساعت و بدون محدودیت ساعتی خاص است. هر چند دارنده تنها در ساعات اداری می تواند به بانک مراجعه کند، اما این امر نمی تواند به معنای تحقق معلق علیه شرط حق فسخ یا فاسخ باشد؛ چراکه احراز این امر باید بر اساس یک روز کامل ۲۴ ساعته انجام گیرد. به همین دلیل، اگر در ابتدای روز، چک وصول نشود، لازم است تا پایان ساعات اداری صبر شود و در صورت عدم موجودی، اقدام به برگشت چک صورت گیرد. همچنین، شعبه ۱۷ دادگاه تجدیدنظر تهران در چندین رأی خود مانند دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۷۰۰۸۱۳ مورخ ۱۳۹۲/۰۶/۰۳ و دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۷۰۰۸۱۰ مورخ ۱۳۹۲/۰۵/۳۰ بر این استدلال تأکید کرده است. از همین جهت است که برخی آرای قضایی این استدلال را پذیرفته بیان می دارند که مقصود متعاملین نیز عدم پرداخت وجه چک تا پایان وقت اداری سررسید بوده و به صرف برگشت چک شرط مزبور محقق نخواهد شد (شعبه ۴۶ دادگاه تجدیدنظر تهران، ۱۳۹۴/۰۱/۱۷، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۳۱۳۰۰۱۴۲ و شعبه ۲۰ دادگاه تجدیدنظر استان آذربایجان غربی، ۱۴۰۰/۰۳/۰۱، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۰۳۵۳۹۰۰۰۱۴۳۰۳۷). بنابراین، با ذکر تاریخ در برگه چک نمی توان از اراده طرفین برداشت کرد که دارنده هر زمان که به بانک مراجعه کند و با کسری موجودی مواجه شود، بتواند عقد را فسخ کند؛ چراکه اراده طرفین به وصول چک در تاریخ مقرر اشاره دارد و اگر خریدار توانایی تکمیل حساب را داشته باشد، این امر مانع تحقق معلق علیه و ایجاد حق فسخ

می‌شود.

مسئله دیگری که مطرح می‌شود، این است که اگر دارنده چک در ساعات اداری نتواند موجودی لازم را تأمین کند اما بعد از ساعات اداری امکان پرداخت وجه چک به طرق مختلف وجود داشته باشد، آیا این امر مانع تحقق حق فسخ یا انفساخ قرارداد می‌شود یا خیر؟ به نظر می‌رسد که در رویه قضایی اتفاق نظر بر این است حداقل تا پایان ساعت اداری صادرکننده می‌تواند حساب خود را به اندازه لازم تکمیل نموده و مانع از صدور گواهی برگشت و تحقق قید عدم وصول چک و به تبع آن شرط قراردادی شود. اما در خصوص امکان پرداخت مبلغ چک بعد از ساعات اداری یا پیش و پس از تاریخ مقرر، دیدگاه مشخصی وجود ندارد. در اینجا باید گفت که آنچه که در اراده و تراضی طرفین موضوعیت داشته و مقصود اصلی ایشان است پرداخت عوض قرارداد می‌باشد، پرداختی که ممکن است به طرق مختلفی نقدا انجام گیرد یا در آتیه تعهد گردد. همان‌گونه که ذکر شد تسلیم چک با مبلغ معین به نوعی تعهد پرداخت در آتیه را برقرار می‌سازد و به همین جهت است که تسلیم چک تا زمان وصول آن موجب سقوط تعهد پرداخت عوض نمی‌گردد. بنابراین ماهیتاً تسلیم چک به عنوان یک شیوه پرداخت مانند قسط بندی پرداخت عوض طریقت می‌یابد و راه را برای پرداخت به وسیله سایر طرق از قبیل تحویل نقدی مبلغ، انتقال اینترنتی و یا انتقال بانکی را مسدود نمی‌سازد؛ چراکه تمامی این طرق به مانند چک منتهی می‌شود به پرداخت مبلغی پول به عنوان مقصود اصلی طرفین و آنچه که موضوعیت دارد.

به عبارت دیگر، با توجه به این تحلیل، تسلیم چک به عنوان یک شیوه پرداخت، تعهد پرداخت در آینده را برقرار می‌کند و این امر نمی‌تواند راه را برای پرداخت‌های دیگر مانند نقدی یا انتقال اینترنتی ببندد. بنابراین، اگر صادرکننده وجه چک را به حساب دارنده واریز کند، او دیگر حقی در مطالبه وجه چک نخواهد داشت. دیدگاهی که می‌توان آن را از مفاد رأی صادره از شعبه ۵۱ دادگاه تجدیدنظر به شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۶۹۴۰۰۷۰۸ مورخ ۱۳۹۲/۰۶/۱۳ نیز برداشت کرد. همچنین آن‌که در فرض دیگر با مفروض امکان پرداخت پیش از تاریخ مقرر، می‌توان ضمن استدلالات محکم

مذکور این نکته را اضافه نمود با توجه به آن که تأدیه ثمن به وسیله چک تعهد به پرداخت در روز معین است و متعهد چنانچه متعهدله نفع و حقی از این تعهد پرداخت مؤجل نداشته باشد که در مسئله مبحوث عنه نیز نفع و حقی متصور نمی شود، می تواند از این أجل صرف نظر کرده و مبلغ مذکور را به طریقی که ذکر شد به دارنده چک پرداخت نماید و موجب سقوط تعهد پرداخت را فراهم آورد. بی جهت نیست که از مدلول آرای قضایی نیز چنین برداشت می شود که چنانچه صادرکننده وجه چک را به حساب دارنده واریز کند، او دیگر حقی در مطالبه وجه چک نخواهد داشت (شعبه ۶۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۳/۰۵/۲۲، دادنامه قطعی شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۳۰۶۰۰۶۱۳).

۲-۲. لزوم عدم پرداخت چک و اخذ گواهی عدم پرداخت

دومین شرطی که تحقق آن جهت تأثیر چک در انحلال عقد لازم است، لزوم عدم پرداخت چک و مصادیق آن (الف) و همچنین اخذ گواهی عدم پرداخت (ب) می باشد که بند حاضر به مطالعه و تحلیل آن اختصاص یافته است.

۲-۲-۱. عدم پرداخت چک و مصادیق آن

هدف از بند حاضر، بررسی تأثیر مصادیق مختلف برگشت چک بر تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ می باشد. معمولاً گواهی عدم پرداخت از سوی بانک بر اساس ماده ۵ قانون صدور چک صادر می شود. در این راستا، می توان موارد متعددی را که موجب عدم وصول چک می شود، شامل عدم تطابق امضا، تاریخ، یا دستور صادرکننده، احصا کرد. به طور کلی، مصادیق برگشت چک را می توان به دو دسته ۱. علل مربوط به تقصیر صادرکننده (متعهد) و ۲. علل مربوط به بانک یا عوامل خارجی تقسیم نمود. در دسته نخست، ممکن است صادرکننده هنگام صدور چک شرایط لازم را رعایت نکرده یا بعد از صدور، محل لازم را تأمین ننموده باشد. بر اساس مواد ۳ و ۵ قانون صدور چک، مصادیق برگشت چک ناشی از غفلت صادرکننده شامل عدم مطابقت امضا، قلم خوردگی در متن چک، اختلاف در مندرجات چک، کسری یا عدم موجودی، عدم ثبت چک در سامانه صیاد، اختلاف مندرجات چک با سامانه صیاد، دستور عدم پرداخت چک به علت مفقودی یا سرقت یا جعل یا

کلاهبرداری یا خیانت در امانت یا سایر جرایم مستند به ماده ۱۴ قانون صدور چک است. در خصوص علل خارج از اراده و تقصیر صادرکننده هم می‌توان به تعطیلی یا ورشکستگی بانک، مسدودی حساب یا چک به واسطه دستور مقام قضایی، تقصیر ثالث در فرضی که او صادرکننده اصلی است و طرف قرارداد بر مبنای چک صادره از سوی او عوض را پرداخت کرده و سایر موارد احتمالی که ممکن است موجب برگشت چک شود، اشاره کرد.

در بررسی این مسئله دو دیدگاه اصلی قابلیت طرح دارد. بر اساس دیدگاه نخست آنچه در تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ مهم است، عدم پرداخت وجه چک در موعد مقرر بوده که ممکن است این امر به دلایل مختلفی اتفاق بیفتد. بنابراین، اگر چک به هر دلیلی قابل پرداخت نباشد، حق فسخ تحقق می‌یابد. به همین جهت است که امروزه برخی از اشخاص برای فرار از چنین اختلافی بر سر تحقق شرط هنگام اشتراط قید می‌نمایند که چنانچه چک به هر دلیلی وصول نگردد حق فسخ وجود خواهد داشت و یا عقد منفسخ می‌گردد که عبارت به هر دلیل هم تأکیدی بر اطلاق شرط مذکور است. بنابراین هم عللی که به جهت کوتاهی و غفلت صادرکننده و هم علل خارجی دیگر موجب عدم پرداخت چک در موعد مقرر گردد، معلق علیه مذکور محقق و حق فسخ عقد و یا انفساخ عقد ممکن می‌گردد.

بر اساس اندیشه دیگری که رگه‌هایی از آن را در رویه قضایی می‌توان جست، مقصود از پیش‌بینی شرط حق فسخ یا انفساخ قرارداد به جهت عدم وصول چک در تاریخ سررسید، وجود ضمانت اجرایی است برای تعهد به پرداخت عوض قراردادی است. در این صورت، عدم وصول چک به دلیل تقصیر صادرکننده (عدم موجودی) ملاک اصلی است. به عبارت دیگر آنچه مهم است بررسی موجودی حساب صادرکننده در تاریخ سررسید است و اگر موجودی نداشته و یا به اندازه مبلغ مندرج در برگه چک نبوده می‌توان گفت شرط حق فسخ یا فاسخ تکامل یافته و ضمانت اجرا فعال می‌شود. بر همین مبنا است که برخی آرای محاکم مستدل به چنین استدلالی است که «با عنایت به این که حسب گواهی عدم پرداخت علت برگشت چک موصوف عدم مطابقت تاریخ چک ذکر شده و در حالی که در هنگام ارائه آن به

بانک دارای موجودی بوده و مغایرت در تاریخ را نمی‌توان استنکاف خواهان از انجام تعهدات دانست، چراکه صرفاً در هنگام صدور چک دقت کافی بر درج تاریخ به عمل نیامده و اگر این اشتباه و خطا در درج تاریخ را تقصیر خواهان بدانیم به همان اندازه نیز تقصیر خوانندگان نیز می‌باشد، چراکه در هنگام اخذ چک‌ها به مغایرت تاریخ آن توجه نکردند و از آنجا که قصد مشترک طرفین از درج شرط فسخ به دلیل عدم وصول چک استنکاف خواهان از پرداخت ثمن بوده که نوعی تقصیر قراردادی است که با این وصف ادعای فسخ خوانندگان مقرون به صحت نمی‌باشد» (شعبه ۵۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۲/۱۱/۱۹، دادنامه قطعی شماره ۱۵۱۱/۲۶۹۴۰۹۹۷۰۹۲۰). همچنین بر مبنای رأی قطعی دیگری که از شعبه هشت دادگاه تجدیدنظر استان تهران اصدار یافته می‌توان اضافه نمود که در کنار بررسی موجودی حساب به عنوان ملاک اصلی، باید رابطه سببیت بین تقصیر صادرکننده و عدم پرداخت چک برقرار باشد و چنانچه برگشت چک بر فرض به واسطه دستور مقام قضایی مبنی بر مسدودی حساب یا چک باشد با احتساب تکمیل موجودی نمی‌توان شرط حق فسخ یا فاسخ را محقق و کامل دانست تا بدان برای استرداد عوضین در صورت انحلال عقد استناد نمود (شعبه ۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ۱۳۹۵/۰۲/۱۵، دادنامه قطعی شماره ۵۰۶۸۹/۲۵۰۵۰۹۹۸۰۹۳۰).

در نگاهی دیگر و شاید تعدیل یافته که به دیدگاه اول نزدیک‌تر است، باید گفت که در واقع آنچه در اراده طرفین موضوعیت داشته و ضمانت اجرا برای آن تدبیر شده است، دریافت مبلغ چک به عنوان عوض قراردادی تعهد شده از سوی صادرکننده است؛ بنابراین هر امری که در سر راه وصول چک مانعی ایجاد کرده و به نحوی در حدود اراده صادرکننده (متعهد) بوده خواه ناشی از غفلت وی و خواه عمدی، موجب تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ خواهد بود و بررسی این موضوع که در هنگام سررسید موجودی صادرکننده به اندازه لازم بوده تأثیری در آن ندارد. به عبارت دیگر چنانچه چک به دلایلی که در ید و اختیار صادرکننده بوده، مانند نمونه‌هایی که از آن ذکر شد، پرداخت نگردد فارغ از این که حساب او از محل و اعتبار کافی برخوردار بوده باشد یا نباشد، بایستی معلق علیه (عدم وصول چک) را محقق و شرط معلق را

کامل دانست. استدلال تکمیلی در این باره این است که احراز وقوع معلق علیه شرط حق فسخ یا فاسخ مقید به بازه زمانی مشخص در قالب تاریخ معین مندرج در چک است و چنانچه چک به دلیلی غیر از عدم موجودی مانند عدم تطابق امضا، خط خوردگی و یا عدم ثبت چک در سامانه صیاد قابل کارسازی نباشد تا این مانع رفع گردد ممکن است بازه زمانی مذکور تمام شده و به تبع آن ضمانت اجرای مقرر از کارایی بیفتد. همچنین ذکر این نکته لازم است که در فرض مسدودی حساب یا برداشت خارج از اراده صادرکننده با دیدگاه تعدیل یافته فوق می‌توان ظاهر را در تقصیر و کوتاهی متعهد در سایر تعهدات خود دانست و با لحاظ غایت شروط مذکور جانب دار متعهدله با حسن نیت بود. هرچند سخت است اما بعید نیست در فروضی نیز بتوان جانب متعهد را رعایت و در تراحم حقوق او با متعهدله با لحاظ اصول و قواعد عمومی قراردادها در جهت حفظ و استحکام عقد گام برداشته و شروط موجب انحلال را محقق ندانست.

در جمع بندی می‌توان گفت که باید در هر مورد به صورت مصداقی عمل کرده و حکم قضیه را بر اساس اوضاع و احوال خاص آن موضوع بررسی کرد به این صورت که اگر چک به دلیل غفلت و کوتاهی صادرکننده در سررسید و به دلایلی ناشی از اراده او پرداخت نشود، می‌توان به تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ اذعان داشت، بدون نیاز به بررسی موجودی حساب. در مقابل، اگر علت برگشت چک به عوامل خارج از اراده صادرکننده مربوط باشد و او به تعهدات قراردادی و قانونی خود در خصوص تأمین موجودی کافی عمل کرده باشد، شرط معلق در قرارداد تحقق نمی‌یابد و انحلال قرارداد ممکن نمی‌گردد.

۲-۲-۲. اخذ گواهی عدم پرداخت

پیرو مطالب فوق، لازم است اشاره شود که مراجعه به بانک در تاریخ تعیین شده برای کارسازی چک و احراز تحقق شروط تعلیقی، الزامی است و بدون این مراجعه، حتی اگر فقدان موجودی لازم ثابت شود یا چک به دلایل دیگر برگشت بخورد، نمی‌توان ضمانت اجرای مقرر را محقق و قابل اعمال دانست. در ادامه، باید دید که آیا دارنده برای تحقق شرط حق فسخ یا فاسخ ملزم به برگشت چک و اخذ گواهی

عدم پرداخت است، یا صرف مراجعه به بانک کافی است. به عبارت دیگر، اگر دارنده احتمال عدم وصول چک را به طرق معتبر اثبات کند، آیا می‌توان ضمانت اجرای قراردادی را محقق دانست یا وی ملزم است چک را برگشت زده و گواهی عدم پرداخت را اخذ نماید.

در نگاه اول، ممکن است تصور شود که تحقق شرط حق فسخ یا شرط فاسخ مستلزم برگشت چک و اخذ گواهی عدم پرداخت است، همان‌طور که بر اساس رأی وحدت رویه شماره ۵۳۶ مورخ ۱۳۶۹/۰۷/۱۰، حکم و اخواست در برات و سفته الزامی است. به این ترتیب، مراجعه به بانک در این زمینه معنا پیدا می‌کند و بیانگر اراده دارنده برای کارسازی چک است و بدون این گواهی نمی‌توان به شروط مذکور برای انحلال قرارداد استناد کرد. به همین جهت در باب برات چنین به رشته تقریر درآمده که نه تنها ارائه برات توسط قانون‌گذار پیش‌بینی شده است، بلکه باید ارائه به طریق خاصی که اعتراض یا واخواست گفته می‌شود احراز گردد (اسکینی، ۱۳۹۵، ص ۱۳۴).

با این حال، می‌توان چنین تحلیل کرد که اگرچه تعهد و الزام اصلی دارنده مراجعه به بانک و اخذ گواهی عدم پرداخت است، اما این گواهی صرفاً به عنوان طریق احراز اراده دارنده در وصول چک و استناد به شروط مذکور در صورت عدم وصول آن مطرح می‌شود. به عبارت دیگر، اخذ گواهی عدم پرداخت در جهت احراز اراده متعهدله در وصول چک و تمسک به شروط مذکور در صورت عدم وصول آن موضوعیت داشته و اخذ گواهی عدم پرداخت در این خصوص طریقت خواهد داشت. به این ترتیب، اگر دارنده به طریقتی دیگر اثبات کند که در موعد مقرر اقداماتی مانند تکمیل و تنظیم فرم‌های بانکی مربوط به استعلام چک را انجام داده، اما به دلایل ارادی یا غیرارادی (مانند قطع سیستم یا بروز حادثه) نتوانسته گواهی عدم پرداخت را اخذ کند، و در عین حال احتمال برگشت چک از طریق استعلامات موجودی حساب در تاریخ تعیین شده به یقین تبدیل شود، می‌توان تحقق معلق علیه (عدم وصول چک) و شروط تعلیقی را معتبر دانست. هرچند در این خصوص وضع قاعده سخت است و شایسته آن است در وهله اول اراده طرفین ملاک عمل قرار گیرد و در بعد دست به تفسیر و بررسی اوضاع و احوال زد تا بتوان حکم قضیه را کشف نمود.

نتیجه‌گیری

چک به عنوان ابزاری برای پرداخت عوض قراردادی، نقش مؤثری در ایجاد تعهد به پرداخت آتی ایفا می‌کند. با این حال، این نقش با خلأ عدم سقوط تعهد پرداخت به صرف صدور چک همراه است. این موضوع موجب شد که طرفین، به ویژه متعهدله، تدابیری در قالب شروط حق فسخ یا فاسخ اتخاذ کنند تا متعهدله از ضرر و زیان‌های احتمالی ناشی از عدم وصول وجه چک در امان بماند. این شروط به نحو تعلیقی اشتراط یافته و در صورت وقوع معلق علیه خود (عدم وصول چک در تاریخ سررسید)، انحلال ارادی یا قهری قرارداد را ممکن می‌سازند. با این حال، این شروط ساده نیستند و نکات و ابهاماتی در آن‌ها نهفته است که با روشن‌سازی آن، وضعیت زوال یا حیات قرارداد مشخص می‌گردد.

یکی از مباحث مهم، وضعیت انحلال قرارداد و شرط حق فسخ یا فاسخ در فرض تعویض چک یا انتقال آن به ثالث است. بر اساس دیدگاه معتبر، در فرض تعویض چک، شرط حق فسخ یا فاسخ باید به چک‌های تعویضی جدید نیز تسری داده شود، زیرا از اراده طرفین مشخص می‌شود که موضوعیت اصلی عدم وصول چک حاوی عوض قرارداد است. این موضوع تفاوتی ندارد که چک‌ها همان چک‌های ابتدایی باشند یا چک‌هایی که پیش از سررسید تعویض شده‌اند. حتی اگر تعویض چک به عنوان تبدیل تعهد محسوب گردد، باز هم می‌توان به تسری شروط مذکور استناد کرد، زیرا این شروط ناظر به قرارداد منبع و از توابع آن هستند نه تعهد به پرداخت و از این رو با سقوط این تعهد، شروط نیز ساقط نمی‌شوند.

در فرض انتقال چک، اگر این انتقال پیش از تاریخ سررسید صورت گیرد، با بررسی آگاهی و اراده طرفین مشخص می‌شود که انتقال چک نمی‌تواند ضرر احتمالی را به طور قطعی رفع کند و به همین دلیل، اراده بر بقای چنین شرطی وجود دارد. این انتقال، چه به عنوان تبدیل تعهد در نظر گرفته شود و چه به عنوان انتقال طلب، موجب انتفاء شرط حق فسخ یا فاسخ نخواهد بود، زیرا با انتقال یا تبدیل تعهد، توابع و ضمائم قرارداد اصلی نیز به همراه شرط مورد بحث منتقل می‌شوند و باقی خواهند ماند. البته اگر انتقال پس از تاریخ سررسید و اخذ گواهی عدم پرداخت

صورت گیرد، می‌توان در فرض شرط حق فسخ به انصراف و اسقاط حق فسخ توسط مشروط‌له اشاره کرد. در فرض شرط فاسخ، این انتقال دیگر تأثیری در قرارداد ندارد، زیرا تحقق معلق علیه دیگر عقد حیات اعتباری نخواهد داشت و منجر به انفساخ می‌گردد.

در خصوص شرایط تأثیر چک بر انحلال قرارداد و تاریخ و زمان ارائه چک به بانک، بر اساس رویه قضایی، مقصود متعاملین، تحقق معلق علیه (عدم وصول چک) در تاریخی است که به عنوان سررسید در برگ چک مشخص شده است. اگر چک پیش از تاریخ سررسید به بانک ارائه گردد، مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد و کارسازی نمی‌شود. اگر دارنده بعد از تاریخ مقرر به بانک مراجعه کند و با برگشت چک مواجه شود، عدم رعایت این بازه زمانی موجب انتفای ضمانت اجرای مشروط قراردادی خواهد شد. همچنین، ملاک اصلی برای وقوع عدم پرداخت چک، پایان ساعات اداری است. بنابراین، اگر دارنده در ساعات اولیه مراجعه کند و با عدم موجودی مواجه شود، نمی‌توان قائل به تحقق معلق علیه و تکامل شرط حق فسخ یا فسخ شد؛ بلکه باید تا پایان ساعات اداری صبر کرد؛ چراکه امکان تکمیل حساب و پرداخت مبلغ چک محتمل است. در این زمینه، حتی پس از این زمان و تا پایان روز مقرر، پرداخت عوض قرارداد به طرق مختلفی (از جمله تسلیم وجه نقد یا انتقال اینترنتی) ممکن است، زیرا آنچه موضوعیت دارد، وصول عوض قرارداد است.

به عنوان مصادیق برگشت چک و تأثیر آن بر انحلال عقد، نتیجه‌گیری می‌شود که تنها در فرضی می‌توان قائل به عدم وصول چک به عنوان قید شرط مقید مذکور در عقد بود که برگشت چک به واسطه مانعی باشد که به سبب غفلت یا تقصیر عمدی صادرکننده رخ داده باشد. در غیر این صورت، اگر برگشت چک به عللی خارج از اراده و اختیار صادرکننده باشد، مانعی برای ضمانت اجرای حق فسخ یا انفساخ قرارداد وجود نخواهد داشت، البته مشروط بر این که صادرکننده به تعهد قانونی و قراردادی خود مبنی بر تأمین موجودی و محل کافی عمل نکرده باشد. در نهایت، همان‌طور که دیده شد، چک به عنوان ابزاری حیاتی در نظام حقوقی و تجاری، تحت شرایط خاصی می‌تواند به عنوان قیدی برای تحقق شروط حق فسخ یا فاسخ در

قراردادها عمل کند. اهمیت توجه به زمان و نحوه ارائه چک به بانک و نیز شرایط احراز عدم وصول آن، به‌ویژه در موارد تعویض یا انتقال چک، می‌تواند تأثیر مستقیم و تعیین‌کننده‌ای بر انحلال قرارداد داشته باشد. بنابراین، فهم دقیق این شرایط و الزامات، برای حفظ حقوق طرفین و جلوگیری از زیان‌های احتمالی ضروری است.

فهرست منابع

۱. اسکینی، ربیعا. (۱۳۹۵ش). حقوق تجارت. تهران: انتشارات سمت.
۲. توکلی، محمد مهدی. (۱۴۰۲ش). منظومه چک. تهران: انتشارات مکتوب آخر.
۳. جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۴۰۰ش). مقدمه عمومی علم حقوق. تهران: انتشارات گنج دانش.
۴. شهیدی، مهدی. (۱۳۹۶ش). اصول قراردادها و تعهدات. تهران: انتشارات مجد.
۵. شهیدی، مهدی. (۱۳۹۷ش). سقوط تعهدات. تهران: انتشارات مجد.
۶. صادقی، سعید؛ لاهوت، نیر. (۱۳۹۴ش). بررسی شرط حق فسخ قرارداد به واسطه عدم وصول چک (اقساط) و آرای صادره متفاوت. چهارمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات قانونی و قضایی. <https://civilica.com/doc/1041499>
۷. عالی‌پناه، علیرضا؛ احمدی مجدآبادی فراهانی، سمیه. (۱۳۹۹ش). نظریه سقوط تعهدات منشأ با امضای اسناد تجارتي. فصلنامه فقه و حقوق خصوصی، ۳(۵)، ص ۱۱۳-۱۲۹. <https://doi.org/10.22034/jpl.2024.720235>
۸. عبدی پور فرد، ابراهیم. (۱۳۹۶ش). مباحث تحلیلی از حقوق تجارت. تهران: انتشارات حوزه و دانشگاه.
۹. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۷ش). عقود معین. تهران: انتشارات گنج دانش.
۱۰. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۷ش). قواعد عمومی قراردادها. تهران: انتشارات گنج دانش.
۱۱. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۹ش). ایقاع. تهران: انتشارات میزان.
۱۲. کاتوزیان، ناصر. (۱۴۰۰ش). نظریه عمومی تعهدات. تهران: انتشارات میزان.
۱۳. کریمی، عباس؛ جواهرکلام، محمد هادی؛ زرنگ، امیرحسین. (۱۴۰۳ش). عدول از شرط فاسخ: نقد و تحلیل رویه قضایی با نگاهی به حقوق فرانسه و انگلستان. فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، ۷(۲۴)، ص ۱۱۴-۱۶۹. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2045094.1479>
۱۴. کریمی، سحر. (۱۴۰۲ش). وضعیت حقوقی معاملات مترتب بر معامله منفسخ‌شده؛ نقد رأی وحدت رویه شماره ۸۱۰ دیوان عالی کشور (۱۴۰۰/۰۳/۰۴). دوفصلنامه نقد و تحلیل آرای قضایی، ۲(۴)، ص ۱۰۶-۱۳۰. <https://doi.org/10.22034/analysis.2024.2007565.1037>
۱۵. کریمی، عباس؛ کریمی، سحر. (۱۴۰۱ش). اندیشه‌هایی نو در حقوق قراردادها. تهران: دادگستر.

نقش و شرایط تأثیر عدم وصول چک در انحلال قرارداد با تأکید بر رویه قضایی / کریمی، نوری ۴۰۹

۱۶. محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۹۸ش). نظریه عمومی شروط و التزامات در حقوق اسلامی. تهران: انتشارات مرکز نشر علوم اسلامی.

۱۷. مرادی، یاسر؛ محمد نوری. (۱۴۰۱ش). چک (نکات کاربردی، از صدور تا پرداخت). تهران: انتشارات دادبانان دانا.

۱۸. نوری، امیرمحمد. (۱۴۰۱ش). ماهیت و آثار شرط حق فسخ در قرارداد. پایان نامه کارشناسی ارشد. رشته حقوق. تهران: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

نظریات مشورتی و آرای قضایی:

۱۹. اداره کل حقوقی قوه قضائیه، (۱۴۰۰/۰۱/۰۷)، نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۰/۱۹۴۱.
۲۰. شعبه ۱۷ دادگاه تجدیدنظر تهران (۱۳۹۲/۰۶/۰۳)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۷۰۰۸۱۳.
۲۱. شعبه ۱۷ دادگاه تجدیدنظر تهران (۱۳۹۲/۰۵/۳۰)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۷۰۰۸۱۰.
۲۲. شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۴/۰۸/۲۰)، دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۱۸۰۰۹۰۴.
۲۳. شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور (۱۳۹۳/۰۵/۲۰)، دادنامه نهایی شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۰۷۸۰۰۲۵۱.
۲۴. شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۴/۰۳/۱۰)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۱۳۲۰۱۱۹۲.
۲۵. شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۴/۰۳/۱۸)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۲۷۱۰۰۵۵.
۲۶. شعبه ۲۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۴/۱۰/۲۱)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۰۱۰۵۰۰۶۸۲.
۲۷. شعبه ۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، (۱۳۹۴/۱۰/۲۹)، دادنامه قطعی شماره ۹۱۰۹۹۸۲۹۸۸۱۰۰۵۱۰.
۲۸. شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۶/۰۳/۲۳)، دادنامه قطعی شماره ۹۶۰۹۹۷۰۲۲۳۵۰۰۴۱۷.

۲۹. شعبه ۴۶ دادگاه تجدیدنظر تهران (۱۳۹۴/۰۱/۱۷)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۸۰۲۳۱۳۰۰۱۴۲.
۳۰. شعبه ۵۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۲/۰۶/۱۳)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۶۹۴۰۰۷۰۸.
۳۱. شعبه ۵۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۲/۱۱/۱۹)، دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۶۹۴۰۱۵۱۱.
۳۲. شعبه ۶۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۳/۰۵/۲۲)، دادنامه قطعی شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۳۰۶۰۰۶۱۳.
۳۳. شعبه ۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۴/۰۵/۱۷)، دادنامه قطعی شماره ۹۱۰۹۹۸۲۶۷۰۹۰۰۳۲۱.
۳۴. شعبه ۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۳۹۵/۰۲/۱۵)، دادنامه قطعی شماره ۹۳۰۹۹۸۰۲۵۰۵۰۰۶۸۹.
۳۵. شعبه ۳۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۴۰۳/۰۷/۰۷)، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰۰۹۹۰۹۶۱۸.

۳۶. شعبه ۶۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (۱۴۰۱/۰۲/۱۸)، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۱۶۸۳۹۰۰۰۱۶۵۹۵۵۳.

۳۷. شعبه ۲۰ دادگاه تجدیدنظر استان آذربایجان غربی (۱۴۰۰/۰۳/۰۱)، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۰۳۵۳۹۰۰۰۱۱۴۳۰۳۷.

۳۸. شعبه ۱۳ دادگاه تجدیدنظر استان اصفهان (۱۴۰۰/۱۰/۱۱)، دادنامه قطعی شماره ۱۴۰۰۰۹۳۹۰۰۱۱۲۸۵۴۹۶.

۳۹. سامانه اداره کل حقوقی قوه قضائیه، بخش نظریات مشورتی، www.edarehoquqy.eadl.ir.

۴۰. سامانه ملی آرای قضایی، www.ara.jri.ac.ir.

References

1. Abdipour Fard, Ebrahim. (2017). *Mabāhith-e tahlīlī az Huqūq-e Tejārat* [Analytical Discussions in Commercial Law] (7th ed.). Houzeh va Daneshgah Publications. (Original work published 1396).
2. Abdipour Fard, Ebrahim, & Fotouhi Rad, Ali. (2016). Economic analysis of commercial instruments as a payment system. *Dāneshnāme-ye Huqūq-e Eqtesādī* [Encyclopedia of Economic Law], 23(9), 112–135. <https://doi.org/10.22067/le.v23i9.57021> (Original work published 1395).
3. Alipanah, Alireza, & Ahmadi Majdabadi, Somayeh. (2020). The theory of extinction of original obligations upon signing commercial instruments. *Faṣlnāme-ye Feqh va Huqūq-e Khāṣṣ* [Journal of Jurisprudence and Private Law], 3(5), 49–64. (Original work published 1399).
4. Bayat, Farhad, & Bayat, Shirin. (2019). *Sharḥ-e jāme'-e Qānūn-e Madanī* [Comprehensive Commentary on the Civil Code] (18th ed.). Andishe-ye Arshed Publications. (Original work published 1398).
5. Emam Verdi, Mohammad Hassan. (2015). The civil nature of issuing ordinary cheques in Iranian law. *Āmūzeh-hā-ye Feqh-e Madanī* [Civil Jurisprudence Doctrines], 7(12), 173–196. (Original work published 1394).
6. Eskini, Rabi'a. (2016). *Huqūq-e Tejārat* [Commercial Law] (Vol. 3, 23rd ed.). SAMT Publications. (Original work published 1395).
7. Jafari Langaroudi, Mohammad Jafar. (2021). *Muqaddame-ye 'umūmī bar 'Ilm-e Huqūq* [General Introduction to the Science of Law] (14th ed.). Ganj-e Danesh Publications. (Original work published 1400).
8. Karimi, Abbas, & Karimi, Sahar. (2022). *Andīshe-hā'ī now dar Huqūq-e Qurārdādihā* [New Perspectives in Contract Law] (2nd ed.). Dadgostar Publications. (Original work published 1401).
9. Karimi, Abbas, Javaher al-Kalam, Mohammad Hadi, & Zarang, Amir Hossein. (2024). Waiver of a resolatory condition: Critique and analysis of judicial precedent with a look at French and English law. *Tahqīq va Tawse'ah dar Huqūq-e Taṭbīqī* [Comparative Law Research and Development], 7(24), 114–169. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2045094.1479> (Original work published 1403).
10. Karimi, Sahar. (2023). The legal status of transactions subsequent to a rescinded contract: A critique of the Supreme Court's Unification of Opinions Ruling No. 810. *Dofaṣlnāme-ye Naqd va Tahlīl-e Ārā-ye Qazā'ī* [Journal of Critique and Analysis of Judicial Opinions], 2(4), 106–130. <https://doi.org/10.22034/analysis.2024.2007565.1037> (Original work published 1402).
11. Katouzian, Nasser. (2018). *Oqūd-e mo'ayyan* [Specific Contracts] (Vol. 1, 14th ed.). Ganj-e Danesh Publications. (Original work published 1397).
12. Katouzian, Nasser. (2018). *Qavā'id-e 'omūmī-ye qarārdādihā* [General Principles of Contracts] (Vol. 5, 10th ed.). Ganj-e Danesh Publications. (Original work published 1397).
13. Katouzian, Nasser. (2020). *Īqā'* [Unilateral Legal Acts] (8th ed.). Mizan

- Publications. (Original work published 1399).
14. Katouzian, Nasser. (2021). *Nazarīyye-ye 'omūmī-ye iltizāmāt* [General Theory of Obligations] (10th ed.). Mizan Publications. (Original work published 1400).
15. Kaviani, Kourosh. (2017). *Huqūq-e Asnād-e Tejārī* [The Law of Commercial Instruments] (9th ed.). Mizan Publications. (Original work published 1396).
16. Moqaddad Damad, Seyyed Mostafa. (2019). *Nazarīyye-ye 'omūmī-ye shorūt va iltizāmāt dar Huqūq-e Eslāmī* [General Theory of Conditions and Stipulations in Islamic Law] (Vol. 1, 5th ed.). Markaz-e Nashr-e Olum-e Eslami Publications. (Original work published 1398).
17. Moradi, Yaser, & Nouri, Mohammad. (2022). *Cheque (Nokāt-e kārbordī, az şudūr tā pardākht)* [The Cheque: Practical Points from Issuance to Payment] (2nd ed.). Dadbanan-e Dana Publications. (Original work published 1401).
18. Nouri, Amir Mohammad. (2022). *Māhiyyat va āsār-e sharṭ-e haqq-e faskh dar qarārdād* [The Nature and Effects of the Contract Rescission Clause] [Master's thesis, Shahid Beheshti University]. (Original work published 1401).
19. Sadeghi, Saeed, & Lahoot, Neyr. (2015). Examining the clause of the right to rescind a contract due to non-payment of a cheque (installments) and divergent issued opinions. *Proceedings of the Fourth International Conference on Legal and Judicial Studies*, 1–19. (Original work published 1394).
20. Shahidi, Mahdi. (2018). *Suqūt-e Iltizāmāt* [Extinction of Obligations] (12th ed.). Majd Publications. (Original work published 1397).
21. Shahidi, Mahdi. (2018). *Uşul-e qarārdādhā va iltizāmāt* [Principles of Contracts and Obligations] (7th ed.). Majd Publications. (Original work published 1397).
22. Shoarian, Ebrahim, & Etemad Gharamaleki, Mehrdad. (2023). The effect of performing a contractual monetary obligation by delivering a commercial instrument: The approach of Iranian law, selected national systems, and international documents. *Majalle-ye Pajūheshhā-ye Huqūq-e Khāṣṣ* [Journal of Private Law Research], 11(42), 145–173. <https://doi.org/10.22054/jplr.2023.69446.2706> (Original work published 1402).
23. Tavakoli, Mohammad Mehdi. (2023). *Manzūme-ye Cheque* [The Cheque System] (1st ed.). Maktab-e Akhar Publications. (Original work published 1402).

Advisory Opinions and Judicial Decisions

24. Branch 3, Tehran Provincial Court of Appeal. (2016, January 19). Final Ruling No. 9109982988100510.
25. Branch 7, Tehran Provincial Court of Appeal. (2015, August 8). Final Ruling No. 9109982670900321.
26. Branch 8, Tehran Provincial Court of Appeal. (2016, May 4). Final Ruling No. 9309980250500689.
27. Branch 13, Isfahan Provincial Court of Appeal. (2022, January 1). Final Ruling No. 140009390011285496.
28. Branch 17, Tehran Court of Appeal. (2013, August 20). Final Ruling No. 9209970221700810.
29. Branch 17, Tehran Court of Appeal. (2013, August 24). Final Ruling No. 9209970221700813.
30. Branch 18, Supreme Court of Iran. (2014, August 11). Final Ruling No. 9309970907800251.
31. Branch 18, Tehran Provincial Court of Appeal. (2015, November 11). Ruling No. 9409970221800904.
32. Branch 20, West Azerbaijan Provincial Court of Appeal. (2021, May 21). Final Ruling No. 140035390001143037.

33. Branch 25, Tehran Provincial Court of Appeal. (2015, May 31). Final Ruling No. 9209980213201192.
34. Branch 25, Tehran Provincial Court of Appeal. (2015, June 8). Final Ruling No. 9209980227101055.
35. Branch 28, Tehran Provincial Court of Appeal. (2016, January 12). Final Ruling No. 9209980010500682.
36. Branch 35, Tehran Provincial Court of Appeal. (2017, June 12). Final Ruling No. 9609970223500417.
37. Branch 39, Tehran Provincial Court of Appeal. (2024, September 28). Final Ruling No. 140368390009909618.
38. Branch 46, Tehran Court of Appeal. (2015, April 6). Final Ruling No. 9209980231300142.
39. Branch 51, Tehran Provincial Court of Appeal. (2013, September 3). Final Ruling No. 9209970269400708.
40. Branch 51, Tehran Provincial Court of Appeal. (2014, February 8). Final Ruling No. 9209970269401511.
41. Branch 61, Tehran Provincial Court of Appeal. (2014, August 13). Final Ruling No. 9309972130600613.
42. Branch 65, Tehran Provincial Court of Appeal. (2022, May 8). Final Ruling No. 140168390001659553.
43. General Legal Administration of the Judiciary. (2021, March 27). Advisory Opinion No. 1941/1400/7.
44. General Legal Administration of the Judiciary. (n.d.). *Advisory opinions section*. Retrieved from <http://www.edarehoquqy.eadl.ir>
45. Judicial Research Institute. (n.d.). *National System of Judicial Opinions*. Retrieved from <http://www.ara.jri.ac.ir>